

A román társadalom marxista vizsgálata Lucrețiu Pătrășcanu műveiben

A romániai marxista társadalmi-politikai művelődésben fontos határkövet jelentenek Lucrețiu Pătrășcanu cikkei, tanulmányai és főleg utolsó nagyszabású munkái. Az 1941—1945 között írott könyvei — *Un veac de frământări sociale, Problemele de bază ale României, Sub trei dictaturi, Curente și tendințe în filozofia românească* címűek — valóságos tetralógiává állnak össze, marxista módon tanulmányozzák a forradalom előtt álló Románia történelmének, társadalmi-politikai és gazdasági sajátosságainak gyökereit, megvilágítják a kibontakozó forradalmi fejlődés alternatíváit. Könyveiben vallott tudományos felfogásának forrásvidékéről, összetevőiről maga Pătrășcanu így nyilatkozott I. Biberi írónak adott interjújában 1945-ben: „Ki kell emelnem, hogy néhány éve, még mielőtt kényszer-lakhelyen éltem volna, szenvedélyesen tanulmányozni kezdtem a román jelenséget minden vonatkozásában. [...] Mivel hiányoztak a román társadalmi élet szerkezetére vonatkozó marxista szellemű előtanulmányok, szükségét éreztem a szellemi leüleltetésnek, annak, hogy személyesen magam kutassam a román életet. [...] Ebből a szükségletből és természetesen abból, hogy értelmileg és lelkileg hozzáöttem a tanulmányozott jelenségekhez, megszületett három munkám, mindhármát a román kérdés tanulmányozásának szenteltem. Az *Un veac de frământări sociale* című munkámban a történelmi jelenség elemzésére törekedtem, a *Problemele de bază ale României* című könyvem gazdasági tárgyú, és benne közvetlen társadalmi problémákat vizsgáltam, a jelenség politikai vetületével pedig a *Sub trei dictaturi* című munkám foglalkozik. Most dolgozom a cikluszáró negyedik könyvön, a *Curente și tendințe în filozofia românească* címűn. Bár ez utóbbi téma alapvetően különbözik az előbbiektől, alapgondolatuk megegyezik: a román jelenség tanulmányozása minden vonatkozásban.” (I. Biberi: *Lumea de mine*. Buc., 1945. 80.)

Ebből a látásmódból kiderül egyrészt a kutatás rendszeressége, másrészt átfogó jellege, mivel a vizsgálódás felöleli a román társadalom minden területét, kezdve a gazdasággal, folytatva a társadalmi-politikai viszonyokkal s befejezve az ideológiai áramlatokkal. Az így felfogott elemzés gyökeresen elhatárolódik a marxizmusnak a maga idejében uralkodó gazdasági-mechanicista értelmezésétől, attól, amely Marx gondolkodását gyakran a társadalmi viszonyok gazdasági magyarázatára korlátozta. Az elemzés ugyanakkor azzal, hogy feltárja a társadalmi erők szerepét a történelemalakítás modellálásában, kiemeli ideológiai és akarati koherenciájuk fontosságát, eltávolodik a társadalmi meghatározottságra vonatkozó fatalista pozitívista értelmezésektől.

Pătrășcanu említett írásai a román társadalom legárnyaltabb marxista elemzését nyújtják századunk első felében, folytatják és az érvelés szilárdsága, a magyarázat mélysége tekintetében túlhaladják C. Dobrogeanu-Gherea vizsgálódásait. Ezek az alkotások szemmel láthatóan igazolják: marxista módon, nem dogmatikusan lehetett gondolkodni olyan szakaszban is, amikor a dogmatizmus hatása mindinkább elterjedt. Ezek a művek ismét felszínre hozzák a marxizmusnak mint az igazság kutatására és feltárására irányuló eszközknek a tudományos értékeit. Ha Pătrășcanu előző tanulmányaival és cikkeivel vetjük össze ezeket a munkákat, megállapíthatjuk: bár a kor bélyegét magukon viselő, vitatható értékeléseket és megfogalmazásokat is találunk bennük, mégis nagyfokú független gondolkodásról tanúskodnak, a történelmi folyamat kibontakozásával nem egyező sztereotípiáktól való bátor elszakadást igazolják, s ha nem is mindig explicite, olyan megoldásokat igyekeznek feltárni, amelyek megfelelnek a marxizmus szellemének és a romániai történelmi-nemzeti feltételeknek.

(Radu Florian a továbbiakban négy vonatkozást emel ki: 1. a tőkés társadalom kialakulása Romániában s e folyamat jellemző vonásainak feltárása; 2. a modern Románia megteremtését meghatározó társadalmi erők szociológiai vizsgálata; 3. a fasizmus hazai előretöréséhez vezető viszonyok és politikai folyamatok elemzése; 4. a két háború közötti filozófiai áramlatok felmérése. Az alábbiakban e negyedik vonatkozással kapcsolatos fejtegetéseit mutatjuk be.)

Pătrășcanunak a román társadalomra vonatkozó vizsgálatait kiegészítette egy negyedik kutatási irány: a két világháború között uralkodó, a politikai folyama-

tokra közvetlenül kiható filozófiai áramlatok elemzése. Ezzel — mint már említettük — a *Curentele și tendințele în filozofia românească* című munkájában foglalkozik.

Ezzel a könyvvel kapcsolatban még mindig megfigyelhető bizonyos tartózkodás: egyesek szerint eléggé szűk, dogmatikus látásmód hatása alatt értékeli a két háború közötti filozófiát. Az ilyen álláspont arról árulkodik, hogy megfogalmazója nem értette meg a könyv valós problémáit, mély történelmi dimenzióit, ugyanis egyedül csak ezek feltárása világít rá a szerző igazi szándékára, arra, hogy figyelmét elsősorban a társadalmi viszhangú román filozófiai áramlatokra és irányzatokra fordítsa, azokra, amelyek ideológiai eszközül szolgáltak a kor politikai konfrontációiban. Pătrășcanu e könyvében valóban léteznek sommás értékelések bizonyos európai filozófiai áramlatokról és a román filozófia egyes képviselőiről (M. Florian vagy D. D. Roșca), de igazi mondanivalója egészen más. Ezt a könyvét az 1944. augusztus 23. után Romániában kibontakozó forradalmi folyamat kezdeti szakaszában írta; ezzel a munkájával akart bekapcsolódni a társadalmi-politikai összehangoló mozgásban levő forradalmat kiegészítő eszmei harcba. Könyve nem törekedett arra, hogy a román bölcselétről, a különböző filozófiai művekről mindent átfogó értékelést adjon; főleg azt célozta, hogy visszavágjon a jobboldali, fasiszta politikai áramlatok álértekeit „megalapozó” és forgalomba hozó doktrínáknak, amelyek továbbra is éreztették hatásukat az új történelmi szakaszban.

A könyv bevezetőjében Pătrășcanu rámutatott: a XX. század harmadik évtizedétől kezdődően Romániában is kialakultak „a fiatalok világában elég nagy visszhangot keltő áramlatok. Ezeket a próbálkozásokat nem lehet figyelmen kívül hagyni, mivel valóságosan léteztek; és nem szabad félvállról kezelni őket, mivel ez veszélyes lenne. Itt van egyébként a minket érdeklő probléma magva is.” A kutatás irányát már az elején megvilágítja: nem a tanáros filozófia felé fordítja figyelmét, ennek — bármilyen jelentős legyen is — korlátozott a társadalmi visszhangja, hanem ama tanok felé, amelyek — A. Gramsci kifejezését használva — „organikus ideológiai” bizonyos társadalmi-politikai csoportoknak. A szerző maga jelenti ki: „E munka lapjain a problémák és a gondolkodási irányzatok kutatásakor abból indultam ki, hogy milyen hatást gyakorolhat a filozófia a román társadalmi életben; az egész filozófiai alkotást ennek a szemszögéből, a filozófia ilyen szerepének függvényében ítélem meg. Ismérveim tehát kevésbé a szó szoros értelmében filozófiaiak, inkább ideológiaiak, politikaiak.”

Éppen ezért a vizsgálat nem arra irányul, hogy kimutassa egyik vagy másik idealista filozófiai vonulat érvelésének ingatagságát vagy megalapozottságát: „Más szóval — folytatja Pătrășcanu — szándékosan megkerültem a filozófiai felfogásokban rejlő kritikai nézőpontot, s csak a végső következtetésekre összpontosítottam, mivel egyedül ezt tartottam érdekesnek e lapokon kifejtett tétel szempontjából.” Tette ezt azért, mert — mutat rá ebben az összefüggésben — „nem feledhetjük el: nálunk, sokkal inkább, mint más országokban, a gondolkodási irányzatok összefonódtak a politikai magatartással, s egyes filozófiai iskolák ideológiai támaszpontot nyújtottak főleg a jobboldali mozgalmak számára”. S egy utolsó pontossítást, amely kifejezetten megfogalmazza a könyv szerepét az adott korban — s hozzátéhetjük, az időben —: „Nem lehet azonban alapos munkát végezni a fasiszta és nacionalista ideológia, gondolkodásmód minden maradványának eltávolítása végett, s az ideológiai tisztázást sem kezdhetjük el komolyan anélkül, hogy hozzá ne nyúlánk a román filozófia alapvető problémáihoz.” (*Curentele și tendințele în filozofia românească*. Buc., 1946. 5., 8–9.)

A romániai jobboldali és fasiszta áramlatok filozófiai megalapozottsága, annak a lehetősége, hogy ilyen eszmék még e politikai irányzatok eltűnése után is hosszabb ideig fennmaradhatnak, arra készítette Pătrășcanut, hogy könyvét jól ki lehet célzattal írja: az említett eszmék elleni ideológiai kritika eszközüvé tegye. Figyelembe véve a filozófiai eszmék — főleg az idealista metafizika — viszonylagos függetlenségét, ez a könyv ugyanakkor arra is szolgál, hogy figyelmeztesse az elkövetkező nemzedékeket az ilyen színezetű sajátos eszmék politikai implikációinak veszélyére. Ki kell emelnünk, hogy még a korlátozott terjedelmen belül is megvizsgálta az ilyen filozófiai tanok elméleti értékeit, amellet hogy kimutatta ideológiai irányvételüket és az általuk képviselt társadalmi érdekek milyenségét.

E könyv fő érdeme abban áll, hogy igazolta és értelmezte azt a gondolatot, miszerint a közvetlenül vagy közvetve meghirdetett irracionálisizmussal átitatott s metaforikus nyelvezetbe öltöztetett idealista metafizika, amely ortodox, keleti miszticizmusként vagy egyszerűen transzcendentális formájában érte el a csúcst — az egyik vagy másik képviselőjét jellemző árnyalatok sokfélesége ellenére —, valóságba jutott, az antidemokratikus, fasiszálódo politikában stabilizálódást kereső egyes csoportok és egy bizonyos társadalom filozófiáját képviseli. Az említett korreláció bizonyos határokon belül meghatározott, nem függ egyik vagy másik szerző

szubjektív értelmezésétől, bár e filozófiai irányzatok legtöbb híve közvetlenül és szenvedélyesen ezt állítja.

S valóban, a huszadik század derekán feltételezni a tárgyilagosságon kívül álló, megismerhetetlen és irracionális hatalmak uralmát, tagadni a racionális megismerés lehetőségét, dicsőíteni a kinyilatkoztatást mind az irracionális, misztikus, transzcendentális, az észnél úgymond magasabb rendű megismerést, egyet jelent azzal, hogy egészen a kizárásig menően semmibe veszik az emberi alkotóképességet. Az emberi kreativitás arra az emberi képességre épül, hogy racionálisan meg lehet ismerni és gyakorlatilag át lehet alakítani a világot. Az ész — és nemcsak az ész — segítségével — állítja Pátrășcanu — az értelem változatos szerkezetei és módszerei révén meg lehet ismerni a természeti és társadalmi tárgyakat és jelenségeket, s ennek alapján át lehet alakítani őket az adott történelmi szakaszban érvényesülő emberi érdekeknek megfelelően.

Eppen ezért a ráció minden hiteles humanista elmélet koordinátája, mivel kifejezi az emberi haladásnak, az ember fejlődésének objektív meghatározottságát minden körülmények között. Az a tény, hogy a történelem távoli vagy közeli szakaszaiban az észet nemegyszer lábbal tiporták, nem cáfolja a fenti megfogalmazott gondolatot, csupán azt emeli ki, hogy gyakran hiányoztak — még nincsenek megteremtve — az ész megbecsüléséhez és győzelméhez szükséges feltételek.

Nem tagadjuk: sokan megtalálják lelki egyensúlyukat azáltal, hogy összeegyeztetik a racionális megismerést az irracionális szellemi viselkedéssel, de ez arra épül, hogy lemondanak az emberi lét teljességének megvalósításáról. Az emberi ésszerűség tagadása vagy alárendelése az irracionálisnak — így vagy úgy, függetlenül attól, hogy ki mit hisz magáról vagy milyen nyelvezettel fejezi ki a gondolatot — elvezet az elembertelenedéshez, oda, hogy a történelem különféle elidegenítő következményeinek megjelenését serkenti.

Íme tehát az irracionális, a „felsőbbrendű erőkre“ történő hivatkozás, az „átélés“ mint filozófiai vagy misztikus reveláció módszere, az „autentikus lénynek“, a „magábanvalóságának“ a feltételezése nem vezethet félre senkit valódi értelmé tekintetében. Ki kell emelnünk Pátrășcanunak azt az érdemét, hogy rendkívül erőteljesen felhívta a figyelmet: a tájékozatlanok számára — s ilyen járatlanok akkor is voltak, amikor megírta és kiadta könyvét — a csodaszámba menőnek tűnő felhívások mögött csalóka értékek húzódnak meg.

Sokatmondóak e tekintetben Nae Ionescu szövegei, mivel ezekben összefonódik a racionalizmus elleni támadás, a misztikus rajongás és a demokrácia, valamint a parlamentarizmus értékeinek megtagadása. Nae Ionescu „valóságos“ szellemi forradalomnak tartotta a metafizika újjáéledésének folyamatát, a tudomány „léte értelmező és értékesítő“ funkciójának megdöntését, a „kartezianus racionalizmus válságát“, a vallásosság és miszticizmus fellendülését, a „demokrácia és a parlamentarizmus válságát, amit senki sem vonhat kétségbe“. (N. Ionescu: *Roza vinturilor*, 257., 258.)

Nae Ionescu *Metafizica* című könyve az irracionálisnak és miszticizmusnak mint a „metafizikus misztériumba“ való behatolás úgynevezett eszközének túlfűtött apológiáját nyújtja. Hadd utaljunk néhány igen átlátszó részletre. Azt állítja, hogy a kelet-európai szellemiségnek — s így a román nép nemzeti tudatának is — jellegzetessége a passzív szemlélődés, az irracionálisnak volna, s ez a metafizika megőrzésének táptalaja. „Számunkra — fejtegeti — a világegyetem olyan lét, amelyet mi átélünk; a nyugatiak számára a lét az, amit megismernek [...] a nyugatiak valamilyen módon uralják a világegyetemet; ők megismerik, mi nem ismerjük meg. mi elszenvedjük [...], hatása alatt állunk. [...] Lehetetlen volna az, hogy valaki a román országokban, Kelet-Európában vagy Ázsiában megírja a Faust második részét. [...] Mivel nálunk nincs meg a lehetősége annak, hogy uraljunk, a mi szellemi struktúránkba nem épül bele az uralom, az, hogy az univerzumot irányítsuk [...] [Nálunk] nem a fogalmi megismerés a lét megismerésének és értékesítésének sajátos formája, s így a tudomány nem sajátos eszköze az emberi tevékenységnek.“ A védőbeszéd azzal a következtetéssel zárul, hogy „a metafizikus spekulációk számára a megfelelő hely nem Nyugat, hanem Kelet“. (N. Ionescu: *Metafizica*. Buc., 1942. 84., 85., 86.) Ezt a szöveget nem kell magyarázni, világos a felhívás a tehetetlenségre és passzivitásra, arra, hogy mondiunk le a tudományos megismerésről mint a világ átalakításának eszközéről, magától értetődő benne a szellemi elmaradottság és primitívizmus dicsőítése. A fent idézett sorokban, s számos más helyen, visszatér az a gondolat, hogy az itt felsoroltak a román nemzeti tudat velejárói, s ezeket a vonásokat a „szellemi autenticitás“, a „tradicionalizmus“ nevében meg kellene őrizni.

N. Ionescu szerint „a misztika nem azért foglalkozik a rejtett dolgokkal, mert misztikus, hanem azért, mert a metafizika módszerét jelenti, hiszen a metafiziká-

ban még a racionális módszerek is a rejtett dolgokkal foglalkoznak. [...] A misztérium területe nyitva áll az egész metafizikai tevékenység előtt, bármilyen módszert használjunk is.“ (I. m. 124.)

Mircea Eliadénak teljes egészében igaza volt, amikor az általa kiadott *Roza vinturilor* utószavában így írt: „Mindannak a gyökere, amit annak idején a »fiatal nemzedék« [ez a kifejezés az ifjúság azon részére vonatkozik, amely a jobboldal befolyása alatt állt — R. F.] vitatott — »tapasztalat«, »kaland«, »ortodoxia«, »hitelesség«, »átélés« — Nae Ionescu professzor eszméiben keresendő.“ (N. Ionescu: *Roza vinturilor*, 431.) Erre utal egyébként Pátrășcanu is könyvében, amikor hasonlóképpen kiemeli: az irracionális metafizika semmiképpen sem volt román sajátosság, bármennyire hivatkoztak is a „tradicionalizmusra“ vagy az „etnikai szellemiség hitelességére“, hanem kifejezte a burzsoá ideológia képviselőinek zavarát és bizonytalanságát a történelmi folyamattal, e folyamat megújító tendenciáival szemben. A „tradicionalizmus“ figyelmen kívül hagyta a hagyomány alapvetően történelmi dimenzióit, vagyis a felhalmozott értékek milyenségét, apologetikusan abszolutizálta az értékeket, beleértve ebbe obskurantista vagy egyszerűen anakronisztikus összetevőket is, elrejtette a prométheuszi, demokratikus és forradalmi értékeket, a spekulatív metafizika mesterkéltnyilvánulása volt, igyekezett igazolni az elzárkózást és a szembe fordulást a történelmi átalakulás követelményeivel.

Pátrășcanu megmagyarázta azt a társadalmi feltételezettséget és légkört, amely kedvezett az irracionális és misztikus áramlatok térhódításának, s rámutatott: „A misztikus gondolkodás homályossága, az átélt gazdasági és társadalmi folyamatok megértésének lehetetlensége, értetlenség egy olyan világ bukásával szemben, amelyhez egyesek kötődtek és amelynek előnyeiből éltek, az a próbálkozás, hogy eltávolítsák vagy legalábbis a vallásos spekulációk területére tegyék át a meddő gyötrelmekkel terhes vajúdat (az olyan problémákkal való vívódást, amelyeket a régi úton és régi módon nem lehet megoldani), a holnapra vonatkozó látásmód és a történelmi távlat hiánya — mindez megkönnyítette nálunk a miszticizmus behatolását és művelését. [...] Ugyanúgy, ahogy a legionarizmus csakis ortodox lehetett, és a román paraszt babonás felfogására épült, azoknak az értelmiségieknek is művelniük kellett a miszticizmust, a tehetetlen és lefegyverzett emberek eledelét, akik előtt lezárultnak tűnt a jövőbe vezető út.“ (L. Pátrășcanu: *Curente și tendințe în filozofia românească*, 124., 125.)

Pátrășcanu álláspontjának közvetett igazolását megtaláljuk Mircea Eliade tavalgy megjelent visszaemlékezéseinek első kötetében. Mircea Eliade utalt arra a tényre, hogy az első világháború előidézte a racionalizmusnak, az európai kultúrát uraló haladáseszmének a válságát, s megállapította: „Az irracionális, amely megvívta és éppenséggel szította a lehetséges háborút, betört a nyugati szellemi és művelődési életbe, ezt mutatja a vallásos kísérlet rehabilitálása [...] a növekvő érdek lődés a pszeudoszellemisség és más keleti gnózisok, a teozófia, az újbuddhizmus, Tagore stb. iránt, a szürrealizmus és a pszichoanalízis módszere iránt. A nyugatot átfogó válság számomra azt bizonyította, hogy a háborús nemzedék értékeinek már nincs befolyásuk. Ránk, a fiatal nemzedékre az a feladat hárult, hogy megtaláljuk a létezés új értelmét.“ Ezt az „értelmet“ az ortodoxiában lelték meg, amely „képesnek tűnt arra, hogy alapul szolgáljon a világra és a létre vonatkozó látásmód számára, s ha ez megvalósul, akkor a jelenkori román művelődés történetében valamilyen egészen új jelenség jön létre.“ (M. Eliade: *Les promesses de l'équinoxe*. Paris, 1980. 190., 191.)

Pátrășcanu könyvének egyik értékes következtetése az, hogy minden filozófiai tannak ideológiai és politikai implikációi vannak, ilyen vagy olyan formában, s főleg bizonyos eszmékben és értékekben kifejezi az osztályérdekeket és -magatartást. E filozófiai nézeteket nem lehet hasznosítani anélkül, hogy ne vennők figyelembe ezt a tényt.

A *Curente și tendințe în filozofia românească* című könyv másik alapvető erénye az, hogy a marxista filozófia egyes eszméit és értékeit másképpen fejti ki, mint Sztálin *A dialektikus és történelmi materializmusról* című munkájában, amely írás akkor kezdett uralkodó helyet elfoglalni a marxizmus kérdéseinek tárgyalásában. Érdekes kiemelni a dialektikus materializmusnak tudományként és filozófiaként történő értelmezését: „Tudományának fogjuk fel, mivel az egész valóságra vonatkozó legáltalánosabb törvényeket tartalmazza, biztosítja számunkra az értelmünk által felfogott dolgok értelmezését, az okok elemzéseként mutatkozik meg, s összefonódik a világlátással. Filozófiája szempontból a dialektikus materializmus világnézetet jelent, s ugyanolyan mértékben kifejezi az arra irányuló szándékot is, hogy ne fogadjuk el a világot a mai formájában.“ (L. Pátrășcanu: *Curente și tendințe în filozofia românească*, 187.) A filozófia szcientista-sommás értelmezésétől eltérően Pátrășcanu nem dogmatikus látásmódja annak a jelentőségét emeli ki, hogy ki kell alakítani

a filozófiai és etikai értékeket, a megújító és haladó magatartást mint a marxizmus alkotórészét.

Az adott korszak marxista gondolkodásában újszerű volt az, hogy milyen jelentőséget tulajdonított a jelenkori fizikai felfedezések körüli filozófiai vitáknak, az Einstein-féle relativitáselmélet filozófiai értékesítésének, még ha e tekintetben bizonyos elharmarkodott nézetekkel találkozunk is nála.

Ugyanakkor a filozófia jövőjére vonatkozó következtetése teljes egészében megőrizte időszerűségét. Pătrășcanu helyesen értelmezte az engelsi megfogalmazást, mely szerint túl kell haladni a filozófiát azáltal, hogy következetes tudományos alapra helyezzük, és e tekintetben így írt: „A filozófiának mint formának a meghaladása nem jelenti azt, hogy feladjuk azokat a problémákat, amelyek az ember és a természeti erők közötti viszonyból vagy az egyéni és társadalmi élet bonyolultságából fakadnak, mint ahogy nem jelenti azt sem, hogy figyelmen kívül hagyjuk mindazt, amit az emberi szellem pozitívumként megalkotott a századok folyamán. Jelenti viszont azt, hogy mindezeket a kérdéseket olyan egységes felfogásba építjük bele, amely új távlatokat, új horizontot nyit az ember előtt. Megteremti a múlt hamisítás nélküli értelmezéséhez kapcsolódó új felfogást és új világlátást, íme ez a filozófia tartalma, a bölcsélet nemcsak hogy továbbra is megtartja érvényét, hanem éppenhogy kiszélesedik, gazdagodik. Az embernek szüksége van a bizonyosságra. Ezt a tudomány és a filozófia révén nyeri el. Az új bölcséleti felfogás már nem fog kapcsolódni a miszticizmussal és babonával, obskurantizmussal átítatott ismeretlen hatalmakhoz.“ (I. m. 217—218.)

Pătrășcanu tetralógiájában találunk még egy utolsó vizsgálódási irányt is, s ennek — bár kevésbé terjedelmes — rendkívüli jelentősége van: a román társadalom fejlődésének a kutatását. Ezt a kérdést főleg a *Problemele de bază ale României* című munkájának utolsó fejezetében elemzi. Ez az írás foglalkozik a korabeli Románia gazdasági és társadalmi átalakítását célzó feladatokkal, azok elsődlegesen polgári demokratikus jellegével, a munkásosztály stratégiájának néhány vonatkozásával, e stratégia alkalmazása révén a szocializmus felé mutató fejlődés irányvételével.

A forradalmi folyamat stratégiájával kapcsolatban Pătrășcanu két gondolata érdemel figyelmet. Mindkettő abból fakad, hogy kiemelte a román társadalom történelmi sajátosságait. Az első annak a szükségessége, hogy a proletariátusnak hegemon szerepe kell hogy legyen a kezdődő gyökeres átalakulás folyamatában. Ezt az átalakulást Pătrășcanu, megalapozottan, két központi elemhez kapcsolta: a) a proletariátus osztályfüggetlenségének megőrzése sajátos elvi politika alkalmazása alapján; b) megteremteni „a lehető legszorosabb és legtartósabb kapcsolat mindennemű proletár népréteggel, a legszélesebb körű paraszti és városi tömegekkel“. Ilyen vonatkozásban kiemelte: „Ne hagyjuk figyelmen kívül azt, ami a kispolgárságot elválasztja a proletariátustól, de hangsúlyozzuk mindazt, ami összekapcsolja a munkásosztállyal — a monopolista nagytőkével, a nagypénzüek haracoslói és elnyomói formáival szembeni magatartásban, s abban, hogy biztosítani kell a demokratikus rendszert a parancsuralmi rendszerek minden maradványának eltávolításával és felszámolásával; a kispolgárságot meg kell nyerni a közös harcra.“ (L. Pătrășcanu: *Problemele de bază ale României*, 305., 324.)

Pătrășcanu másik gondolata, amelyet ki szeretnénk emelni: a szocializmus a társadalmi egyetértés eredménye kell hogy legyen. Ezt az eszmét ellenállhatatlan hatású szavakkal fogalmazta meg: a szocializmus „nem rákényszeríteni kell a néptömegekre, hanem el kell fogadniuk a tömegeknek“. A gondolatot tovább vitte, amikor kiemelte: e folyamat premisszája „minden feltételt megteremteni arra, hogy az aktív politikai és társadalmi életet élni hivatott tömegek maguk mondják ki a döntő szót saját sorsuk felett“. (I. m. 294—295.)

Miután röviden áttekintettük L. Pătrășcanu műveinek gondolatait, befejezésül megállapíthatjuk: felfogása igazolja, hogy a hazai marxista gondolkodás századunk első felében képes volt behatolni a román társadalom alakulásának és sajátosságainak, központi problémáinak és fejlődési irányainak vizsgálatába. Ez a gondolkodásmód sokoldalú feleletet adott a történelme során gyökeres fordulathoz ért társadalom problémáira, s ez a válasz nem szorított a marxizmus általános tételeinek ismétlésére, hanem — a marxizmus módszerére és felfogására támaszkodva, ennek a szellemében — megvilágította a román társadalom nemzeti történetének vonásait.

Kiemelhetjük L. Pătrășcanu marxista gondolkodásának néhány meghatározó jegyét. Az egyik, amelyet már említettünk, a társadalmi determinizmus átfogó értelmezése, abból eredően, hogy a gazdasági, társadalmi-politikai és kulturális-ideológiai determinizmus keresztezi egymást; ennek a meghatározottságnak aktív kifejezői a társadalmi osztályok és kategóriák, akcióik és ellenakcióik, a közöttük létező

konfrontáció; ez eredményezi a társadalmi folyamat kibontakozását és cikcakkjait. A gazdasági fejlődés történelmi szintjét és kitérőit, az osztályokat és azok politikai intézményeit, valamint a különböző társadalmi csoportokra jellemző ideológiai áramlatok arculatát egyaránt kutatta Pátrășcanu. Ezen az alapon követte nyomon az osztályok tevékenységét, szinuszgörbéit, kialakította a társadalmi fejlődés adott szakaszának általános képét, megvilágította annak fő kérdéseit és megoldásuk alternatíváit.

Ebből következően L. Pátrășcanu gondolkodásmódja determinista, de mélyen antimechanicista és antipositivista, világosan elhatárolódik mindenféle fatalizmustól, történelmi eleve elrendeltetéstől.

Pátrășcanu gondolkodásának másik jellemzője az, hogy következetesen, történelmileg értelmezte a társadalmi jelenségeket, akár valamely társadalom egészéről, akár folyamatainak és viszonyainak vizsgálatáról legyen szó. A társadalmi jelenségek összessége, kezdve a gazdaságiaktól egészen a szellemiekig, mind, mind a történelmi fejlődés eredményei, s nem érthetők meg anélkül, hogy ne tárnók fel forrásaikat, fejlődésük sajátosságát. Mivel a társadalom jelenségei mindig magukon viselik az illető társadalom történetének jegyeit, Pátrășcanu visszaverte azt a próbálkozást, hogy „a román társadalom hitelességét” olyan változatlan, önmagával mindig azonos jegyekben jelöljék meg, amelyeket sohasem kell megváltoztatni.

Eppen ezért annak érdekében, hogy a munkásosztály társadalmi-politikai tevékenysége gyümölcsöző legyen — hangsúlyozta gyakran a bemutatott könyvek lapjain —, figyelembe kell venni minden társadalom történelmi sajátosságait, hogy így meg lehessen határozni a társadalom változását a szocializmus irányában, annál is inkább, mivel e történelmi vonások következménye hosszú ideig fennmarad. A román jelenség történelmi jellegű értelmezése ily módon meghatározta Pátrășcanu marxista gondolkodásának mélyen nemzeti jellegét.

Nézeteinek egy másik új vonása: következetes és általános demokratizmusa. Ez mutatkozik meg a román nép demokratikus és forradalmi hagyományainak értékesítésében, abban, hogy ezt mindig szembehelyezte az obskurantista nacionalizmussal, jelen van a múlt uralkodó társadalmi osztályai képviselte demokrácia korlátainak érvekkel alátámasztott bírálatában, az említett osztályok felkarolta nacionalizmus és antiszemitizmus minden formájának, valamint forrásainak feltárásában, káros és veszedelmes voltak a bemutatásában, abban, hogy következetesen és félreérthetetlenül elutasította a jobboldali áramlatok és a fasizmus által pártfogolt ideológiai és politikai állértékeket, s határozottan kiállt amellett, hogy elvi alapon alkalmazni és tiszteletben kell tartani a demokratikus értékeket a forradalmi átalakulás folyamatában.

Ki szeretnénk domborítani Pátrășcanu gondolkodásának még egy vonatkozását: az életművét átható etikai felelősséget a tudományos megismerés, az igazi marxizmus szelleme iránt. Ez nyilvánul meg abban, hogy konjunkturális és tiszta virág-életű hatások nyomására, a „tekintély” nevében kikényszerített értelmezéseknek és tételeknek megfelelően nem módosította vizsgálódásainak eredményeit.

Pátrășcanu műveit megjelenésükkor rendkívüli érdeklődéssel fogadták, élénk viták alakultak ki körülöttük, könyvei hozzájárultak a párt politikájának megvilágításához, e politika társadalmi visszhangjának növekedéséhez, máig megőrizték tudományos elméleti, politikai értéküket. Az idő múlása igazolja fő eszméinek szilárdságát, fontos szerepüket a román társadalom új öntudatának megalapozásában.

Ha valamely nép szellemiségén e nép elméleti, axiológiai és érzelmi tudatát alakító művelődési alkotások összességét értjük egy adott történelmi szakaszban, akkor L. Pátrășcanu életműve jelentős alkotórésze a jelenkori román nemzet szellemi arculatának. Ez az életmű a román nép önmagáról alkotott tudatának kialakításában és fejlesztésében betöltött szerepe tekintetében — úgy is mondhatjuk — hasonló ahhoz a szerephez, amelyet a negyvennyolcas forradalmi gondolkodók töltöttek be a múlt században a nemzeti tudat kifejlesztésében.

Balázs Sándor fordítása